

ELŐSZÓ

A társadalmi, politikai, gazdasági és technikai változások felgyorsulása következtében az elmúlt években a korábbiaknál is jóval több új kifejezéssel – neologizmussal – találkozhatunk a nyelvben, amelyek egy része csak ideig-óráig használatos, mások viszont nemcsak hogy széles körben elterjednek, de hosszú távon is fennmaradnak. Choi meglátása szerint ez a folyamat a jövőben tovább fog folytatódni: „A társadalmunkban zajló gyors változások még az eddigieknél is több új szót fognak eredményezni. A jelek szerint az a tendencia, hogy a neologizmusok nyelvünk egyre nagyobb részét teszik ki”.

Kiss Jenő szerint a nyelvi változások jelenben való vizsgálata nemcsak lehetséges, hanem szükséges is. Azért, mert a nyelvi változások lefolyásának, természetének a tanulmányozására, a változások okainak működés közben történő vizsgálatára a mindenkori jelen kínálja a legjobb feltételeket. Így például a szavak születése is a jelen vagy a közelmúlt nyelvhasználatában érhető tetten.

Az új szavakkal való ismerkedés szellemi kalandnak is tekinthető, ugyanis bennük a közelmúlt és napjaink történései, eseményei, újításai jelennek meg. Ezek a kifejezések különböző tárgykörűek és tartalmúak: politika, gazdaság, technika, kommunikáció, kultúra, sport stb.

A neologizmusok világa azért érdekes, mert fölhívja a figyelmünket arra, hogy a nyelv mennyire gyorsan változik. Ebből a szempontból a neologizmusok kutatásának, tanításának ügye messzemenően szolgálja a nyelvi tudatosítást.

Az új szavak mindenképpen a szinkrón, azaz a jelen nyelvállapot tükrözői, ez ragadja meg leginkább a nyelvhasználók figyelmét. Azonban az új szavakat gyakran indokolatlanul elutasítónak fogadják, holott egy nyelv kifejezőképessége általában arányban van a felmerülő szükségletekkel, s a nyelvi kifejezés iránti új igények megteremtik a kielégítésükre alkalmas eszközöket. Ily módon az új szavakkal való ismerkedés során a nyelvi tolerancia erősítése is érvényesül. Az érzelmi viszonyulás az anyanyelvünkhöz azért is nyilvánvaló, mert az nem csupán egy kommunikációs eszköz számunkra, hanem identitásunk, magyarságunk alapvető eleme.

Ugyanakkor az új és szokatlan iránt érzett ellenszenvünk abból a tényből is fakad, hogy az általunk használt változat, vagyis a tapasztalataink alapján az ismert jobb, helyesebb, mint a számunkra ismeretlen, mások által használt. Ez érvényes a szavakra is.

Tételesen a következőképpen jellemezhetjük az új szavakat:

Az idő szerint neologizmus az, ami viszonylag nemrég jelent meg a nyelvhasználatban.

Az egyén szempontjából a számára ismeretlen nyelvi kifejezés a neologizmus.

A stílári hatás szempontjából neologizmus az, ami egyszeri, alkalmi költői-írói-újságírói kifejezés.

A szókészlet rétegződése szempontjából a neologizmus általában egy adott nyelvi rétegben jelenik meg.

Az Új szavak III. szerves folytatása e sorozat I. és II. részének. Ez többek között abban nyilvánul meg, hogy folytatja azoknak az összeteleeknek a sorát, amelyeknek az előtagjával vagy utótagjával már korábban is szerepeltek kifejezések. Az *okos-* előtagúak sora tovább bővül (*okosautó, okoscipő, okosiroda, okosmatrica, okosmelltaró, okostraffipax, okostükör*); egyelőre alkalmi szóalakként megjelent már az *okostányér, okosóra, okossisak, okosujjlenyomat, okosvilla, okosbor, okospolc, okoskontaktlencse, okoszemüveg, okoskamera, okosfüzet, okosöv* stb. Igen nagy számban bővült az *e-* előtagú összetett szavak családja (*e-bérjegyzék, e-igazolvány, e-matrica, e-napló, e-önkormányzat, e-pacients, e-recept, e-sport* stb.), valamint a „digitális szószerkezeteké”: *digitális állampolgárság, digitális detox, digitális lábnyom, digitális nomád, digitális szövegértés, digitális útikönyv* stb.

A kötetben olvasható kifejezések természetesen nem találhatók meg az értelmező szótárban. Ugyanakkor nem vettem fel azokat a szavakat, amelyekre alig néhány találat van az interneten. (A szótárban a címszó utáni jelek a kifejezés gyakoriságát, internetes előfordulását jelölik. ♦ = 1–1000 előfordulás, ♦♦ = 1000–10 000 előfordulás, ♦♦♦ = 10 000–100 000 előfordulás, ♦♦♦♦ = 100 000–1 000 000, ♦♦♦♦♦ = 1 000 000–.) Igyekeztem ezúttal is minél több stílusrétegből válogatni, és minél több szakmakört érinteni. Így bizvást minden olvasórétegnek tudok újdonsággal szolgálni.

Természetesen ez a szótár is szubjektív, egyéni válogatás eredménye, és továbbra is megfogalmazható az a kritika, hogy bizonyos szavak miért nem kerültek bele, illetve bizonyos szavak miért kerültek bele. Ez utóbbi kapcsán feltétlen megemlítendő, hogy előfordulnak olyan lexé-

mák, amelyek szerepelhettek volna akár az I., akár a II. kötetben is, azonban bizonyos oknál fogva nem kerültek a látókörömbé. Előfordul, hogy viszonylag régebbi a kifejezés, de most terjedt el, most vált „divatossá”. Így például csak ebben a kötetben szerepel a *szelfi* kifejezés, társulva hozzá a *drónszelfi*, *szelfibot*, *szelfizik* szavak.

A kötet tartalmazza az újabban bekerült idegen szavakat, segít az értelmezésükben, valamint a helyesírásukban is. Bár a fonetikus átírás mindig egy folyamat, ezt igazolják az internetes keresőben olvasható adatok. Így például a fentebb említett *szelfi* fonetikusán átírva 303 000-szer szerepel, a *selfie* 357 000 alkalommal; a *hájj* 11 400-szor, a *hype* 153 000-szer; a *meghackel* 465-ször, a *meghekkkel* 891-szer. Ez utóbbi kifejezés tipikus útját mutatja annak a folyamatnak, ahogy egy idegen szó gyökeret ereszt a magyar nyelvben. A *hacker* szó az informatikai kifejezések sorában már régen megjelent a nyelvünkben. Jelentése: számítógépbetyár, olyan személy, aki feltöri a weboldalakat, interneten elérhető adatbázisokat, és azt átírja, vagy az ellopott adatokat pénzért továbbadja. Célja lehet csupán a becsvágy vagy a rongálás is. Egy példamondattal illusztrálva: „Az igazi hacker a szabályokat el nem fogadó, a maga útját járó lázadó, akinek lételeme a rejtőzködés, hőstetteivel legfeljebb szűk körben dicsekszik.” Ezzel a szóval egy időben megjelent a *cracker* is, amelynek jelentése némiképpen hasonlatos az előzőéhez: Számítógépes programok kódját feltörő, titkosított hálózati rendszerekbe behatoló személy. Feltöri a weboldalakat, az interneten elérhető adatbázisokat, ellopja őket, majd pénzért továbbítja. Magyarítása: *webmet-sző*. (Ezek szerepelnek az Új szavak I.-ben.) A két kifejezés közül a *hacker* lett az ismertebb, majd a leggyakoribb igeképzővel ellátva jelent meg igeként: *hackel*. Ezután létrejött az igeközös alakja: *meghackel*, majd a fonetikus átírás: *meghekkkel*. A következő változás az volt, hogy az ige már nemcsak számítástechnikai kifejezésként használták, hanem bekerült a politika nyelvébe is, íme egy példa: „Épp a szövetségekhez szükséges alapvető bizalmat rombolta az, hogy a választási győzelem érdekében kezdeményezek egy rendezvényt, amelyet aztán meghekkkelnek.” A tágabb szövegkörnyezetből kiderül, hogy a meghekkelés azt jelentette, hogy az ellenzék egyik vezető politikusát lekiabálták a színpadról.

Bár a szótárnak egy részfeladata az új szavak helyesírásának a megadása, esetenként néhányé még „nem végleges”. Így például a *Zika-vírus* tekinthető egy tulajdonnév és köznévi kapcsolatának, ebben az esetben a helyes írásmód nagy kezdőbetűs és kötőjeles; azonban ha úgy tekint-

jük, hogy a tulajdonnévi előtag köznevesült már, akkor az egybeírás és a kis kezdőbetű a helyénvaló: *zika*virus. Mivel kevés példa van arra, hogy egy tulajdonnév és egy köznévszóösszerántással egy kifejezésé vált volna, így a *brex*it és „társainak” az írásmódja is hol kis, hol nagy kezdőbetűs. Az tény, hogy az internetes keresők nem mérvadóak a helyesírást illetően. A leggyakoribb probléma, hogy az adott kifejezés többször szerepel különírva, azaz hibásan, mint helyesen, egybeírva. Például a *csevegő* app 8570-szer, a *csevegő*app (tehát a helyes forma) pedig mindössze 456-szor. Hasonlóképpen: a *hajléktalanszaty*or egybeírva, azaz helyesen 162-szer, különírva pedig kétszer annyi alkalommal, 347-szer fordul elő. Az *okosi*roda helyesen 230-szor, és 979-szer hibásan olvasható: *okos* iroda. Még egy példa: *orr* piercing 21 200, *orripiercing* 11 200. Bizonyos esetekben a különbség tetemes: a *konfetti*ágyú helyesen 4480-szor szerepel, míg hibásan, *konfetti* ágyú, 33 400-szor.

A példamondatokat a korábbi kötetekéhez hasonlóan igyekeztem úgy kiválasztani, hogy azok politika- és reklámmentesek legyenek, esetleg érdekesek, de mindenképpen új jelentéssel bővítsék a szó fogalmi tartalmát. Némi újdonság, hogy esetenként többmondatos az értelmezés, tágabb a szövegekörnyezet.

Az új szavak keletkezésének motivációja egyrészt az, hogy valamilyen új tárgy jelenik meg, s annak nevet kell adni. Gyakran külföldről vesszük át, a névvel együtt. A magyarítás ilyenkor akár szinonimaként is jó szolgálatot tesz. Hogyan születik az új szó? Lássuk egy példa segítségével! Magyar kutatók kifejlesztették a strandlopás ellen a *beach*egget (sajnos eredetileg sem magyar elnevezést adtak neki!), amely a parton hagyott értékek őrzésére szolgál. A lényege, hogy a vízpartra, illetve strandra tervezett, páncélozott és GPS-nyomkövetővel ellátott tojás alakú mobilszéfet ki lehet kölcsönözni. Ebbe kell elhelyezni az értékeket, és vízálló karkötő segítségével nyitható, zárható. Ha illetéktelen személy nyúl hozzá, jelzi a tulajdonosának. Az interneten a következő kifejezések olvashatók a tárgy megnevezésére: a *beachegg* 7530-cal vezet a sort. Ennek szó szerinti fordítása, azaz tükörfordítása a *strandtojás*, ez a kifejezés 1100-szor szerepel az internetes keresőben. (Ebben a szótárban is ez olvasható.) Az elnevezés egyrészt a tárgy formájára, másrészt a funkciójára utal. A *mobilszéf* nem jó elnevezés, hiszen általában jelöl egy hordozható széfet, így le kellett szűkíteni: *strandmobilszéf*. Ez viszont már csak tízszer olvasható az interneten, nagyon alkalmi, nyilván hosszú, mivel három összetételi tagból áll. A *visító tojás* kissé megmosolyogtató szószerkezet, valószínűleg nem

tükrözi a tárgy technikai komolyságát, így csak 523 a találatok száma. Mindössze két alkalommal olvashatjuk a *tojásszéf* kifejezést is. Látható, hogy gyakran párhuzamosan születik több magyar kifejezés, azonban ezek gyakran gyengíthetik azt, hogy az idegen helyett egy magyar elterjedjen.

A szótár igyekszik képet, fogalmat és válogatást adni a legújabb tárgyak tárából, amelyeket a modern technikának, illetve technológiának köszönhetünk, például: *alvókapszula, biometrikus útlevel, érintőkártya, iriszskenner, lézerefésű, lézerceruza, testkamera, vénaszkenner*. Az új szavak születésének a motivációja még többek között az, hogy új foglalkozás jelenik meg: *hangterapeuta, határvadász, sportanimátor, szakszóvivő*; új sport: *légakrobatika (tissue), teqball (asztali foci), parkour (parkfutás)*; új intézményszerű egység: *békeltetőtестület, látványtár, lakáshotel, grillkert*; új közlekedési eszköz: *drónbicikli, sörbicikli, vákuumvasút*.

Vannak szavak, amelyeknek a jelentése áttetsző, mindenki számára érthető, és jól jellemzi az időszakot: *terrorvészhelyzet, bambuszparketta, grillkert*, és vannak, amelyeknek a jelentése nem transzparens (nem áttetsző), ilyenek például a bizalmas, szleng stílusrétegből az *ekéz* ('szidalmaz, csepül, ócsárol') és a *kamillázik* ('csodálkozik, meglepődik valamin, illetve nagy szemekkel néz, pislog'). Előfordul (mint az Új szavak I.-ben többek között a *taxisblokádnak*), hogy az új kifejezés egyetlen eseményhez kötődik: *kockárda, brexit, kvótareferendum, trafikmutyi*.

A szóalkotási módok közül az összetétel továbbra is a legproduktívabb, azon belül is a jelentéssűrítők a leggyakoribbak. Azért ezek jönnek létre a legnagyobb számban, mert a beszélő, író ember az információ továbbításához egyszerűen akarja megragadni az olvasó, hallgató figyelmét, és elkerülni a hosszas magyarázkodást. Ezért kapcsolunk egy ismert taghoz egy kevésbé ismertet, esetleg egy szokatlant. Ettől az új összetétel azonnal felfogható, a szöveg eleve nebb, színesebb, figyelemfelkeltőbb – és főleg tömörebb lesz. A gyors megértés gyors befogadáshoz vezet. Ennek ugyanakkor lélektani okai is vannak. Így az újabb összetétel – éppen mert a befogadó úgy érzi, már korábban is ismerte – nagyon gyorsan közkinccsé válik. Ezenkívül egyre bonyolultabb jelentéstartalmat fejez ki, és a körülíró szerkezetnél rövidebb és könnyedebb. Például: *vitaszínház, kocsmakvíz, hőkamera*; gyakran metaforikusak: *szereketfolyosó, ananászhaj*.

Az összetételek közé sorolhatók a *be-* igekötős igék, ezek száma is nőtt. A szótár korántsem mutatja be az összeset, bár közülük jó néhány

igen alkalmi: *beflessel, behisztizik, bekeményít, belenget, betámad*. Ladányi Mária e szavak jelentését vizsgálva megállapítja, hogy például a *behisztizik* és a *besír* esetében a cselekvés – egy rossz lelkiállapot kifejeződéseként – nagyon intenzíven kezdődik, ennek következtében a cselekvő belekerül egyfajta felfokozott, „szédült” tudat- vagy lelkiállapotba, és ebben az állapotban merül el, olyannyira, hogy nem tud kilépni sem az állapotból, sem az abból fakadó, illetve az azt egyben elő is idéző cselekvésből. Mindezekben az esetekben a *be-* igekötős igék a cselekvést a cselekvő szándékától, akaratától függetlenül zajló történés-ként ábrázolják. A *behisztizik* jelentése: ’idegességében olyan szenvedélyesen kezd el hisztizni, hogy nem tud megnyugodni’. Hasonlóképpen értendő a *benapozik* ige: ’észre sem vette, olyan sokáig napozott, hogy leégett’, és a *beinternetezik*: ’észre sem vette, hogy milyen régóta internetezik, nem bírta abbahagyni’. Tehát az adott cselekvésbe való kontrollálatlan elmerülés, belefeledkezés a jelentés alapja. Ezenkívül sok egyéb funkciója és jelentése van a *be-* igekötős neologizmusoknak.

A szóképzéssel keletkezett szavak sora is tovább bővült, például a *-ható, -hető* képzősökkel: *befújható, mikrozható, csapdázható, evezhető, lebeszélhetőségi* (díj), *szerethető, táncolható*. Szórövidüléssel jött létre például a *brutál* és a *feszt* kifejezés; betűszóalkotással a *csok*, a *gyoda* és a *nok*. Szösszerántással elsősorban alkalmi szavak keletkeztek, például: *kockárda, krofánk, burkini*. Néha pedig több szóalkotási mód is érvényesül egyszerre: a *kimaxol* rövidüléssel és szóképzéssel keletkezett.

A korpusz, azaz az új szavak forrása elsősorban a sajtó, ezenkívül Balázs Géza *Új szavak, kifejezések* című kötete, valamint az Édes Anyanyelvünk folyóiratban megjelenő Nem szótárazott szavak tárháza című rovata. Az értelmezésekhez felhasználtam a Wikipédiát is.

Végezetül szeretnék köszönetet mondani lektoromnak, Zimányi Árpádnak a hasznos tanácsokért, Kiss Gábornak, a Tinta Könyvkiadó igazgató-főszerkesztőjének azért, hogy továbbra is istápolja a könyv megjelenését.